

До Національної академії внутрішніх справ

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук,

професора Романа МОВЧАНА

на дисертацію Анни КОЗАЧИНИ

«Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. 24 лютого 2022 р. о 5-00 російська федерація відкрито напала на Україну. Ця подія поставила на порядок денний необхідність розв'язання низки зловбодених проблем, адже реалії сьогодення потребують активізації зусиль усього суспільства для боротьби з окупантами – проблеми, яка, без жодних сумнівів, наразі є основною загрозою для національної безпеки України і на вирішення якої першочергово мають бути консолідовані зусилля всього нашого суспільства.

Та не менш сміливо можна стверджувати й те, що другою за своєю значущістю загрозою національній безпеці України є корупція. Пояснюється це серйозністю і багатоаспектністю шкоди, заподіюваної корупцією, адже остання загрожує конституційним правам людини і громадянина, верховенству праву й утвердженню демократії, підриває довіру до органів влади, ускладнює економічний розвиток країни, порушує соціальну справедливість, руйнує правові і моральні засади життєдіяльності суспільства, створює негативний імідж України на міжнародній арені тощо.

У цьому контексті та у світлі євроінтеграційних прагнень нашої держави не зайвим буде нагадати і те, що ще в підписаній у 2014 р. Угоді про асоціацію між Україною та ЄС прямо зазначалося, що боротьба з корупцією є одним із головних принципів для посилення відносин між Сторонами (ст. 3). Ну а вже в 2022 р. ЄС хоча й прийняв історичне рішення про надання Україні статусу

кандидата на членство в ЄС, однак поруч із цим прямо вказав, що він має право скасувати цей статус у разі, якщо Україна порушить свої зобов'язання у сфері судової реформи, деолігархізації та, власне, боротьби з корупцією, подальша боротьба з якою залишається однією з основних вимог суспільства. Подібні меседжі ми зустрічаємо і в опублікованому 8 листопада 2023 р. Звіті про розширення ЄС щодо України як країни-кандидатки за 2023 р. (висновки, викладені у цьому Звіті, стали основою для прийняття 14 грудня 2023 р. рішення про початок переговорів з Україною про вступ до ЄС), в яких чи не основна увага теж приділяється саме тому, як наша держава виконує антикорупційні рекомендації ЄК.

Зважаючи на сказане, не повинен дивувати той факт, що останні 10 років в Україні пройшли під знаком перманентного антикорупційного реформування, за наслідком якого, зокрема, у нашій державі було впроваджено низку новітніх превентивних антикорупційних механізмів, серед яких – декларування майнового стану публічних службовців, перевірка їхньої доброчесності, моніторинг способу життя, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів тощо. Водночас очевидно, що сподіватися на дотримання передбачених законом превентивних вимог, заборон та обмежень суб'єктами, на яких вони розраховані, можна лише за наявності в арсеналі держави ефективного механізму притягнення до юридичної відповідальності за порушення таких настанов. При цьому важливою складовою зазначеного механізму виступають норми, які встановлюють відповідальність, зокрема кримінальну, за вчинення не лише корупційних діянь, а й відмінних від останніх вчинків, які є фоновими явищами, що зумовлюють виникнення корупції.

Одним із згаданих у попередньому абзаці фонових до корупції явищ є декларування службовцями недостовірної інформації, кримінальна відповідальність за яке уперше була встановлена ще в 2014 р. у межах нової на той час ст. 366-1 КК. Та на жаль, ефективність відповідної норми була доволі

низькою, причини чого фахівці вбачали як у допущених при її конструюванні нормативних недоліках, так і наявності низки проблем суто правозастосовного характеру. Крім того, вже ледь не з першого дня існування ст. 366-1 КК чимало вітчизняних криміналістів взагалі висловлювали сумніви щодо соціальної обумовленості криміналізації передбачених нею діянь.

Новий імпульс полеміка з цього приводу отримала в 2020 р., протягом якого відбулися дві знакові у цій сфері події: спочатку (27 жовтня) КСУ прийняв славно-, а якщо точніше – сумнозвісне Рішення № 13-р/2020, головним результатом якого стало визнання неконституційною ст. 366-1 КК, а вже згодом (4 грудня) ВРУ, реагуючи на відповідне рішення КСУ, ухвалила Закон від 4 грудня 2020 р., одним із наслідків чого стало відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації у межах нової ст. 366-2 КК.

Але чи було виправданим це рішення вітчизняних парламентаріїв? Чи є диспозиція нової ст. 366-2 КК досконалішою, а визначені у санкції покарання – ефективнішими за передбачені її «попередницею» (ст. 366-1 КК)? Які проблеми виникають при кваліфікації згаданих у відповідній кримінально-правовій новелі діянь та яким чином вони мають бути вирішені?

Надійним фундаментом для вирішення цих та багатьох інших питань мали б стати напрацювання кримінально-правової науки. Утім, попри наявність численних, зокрема і монографічних, досліджень, відповідні питання у вітчизняній правовій доктрині і досі розкриті недостатньо, а отже, вони потребують подальшого наукового аналізу, у зв'язку з чим звернення до них є своєчасним, а тематика рецензованого дисертаційного дослідження – актуальною.

Визначаючи *новизну представлених наукових результатів*, насамперед зауважу, що дисертація пані Козачини є одним із перших монографічних досліджень кримінальної відповідальності за декларування недостовірної

інформації. Здобувачкою запропоновано низку нових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист. Зокрема, до наведених у дисертації положень, які характеризуються (повністю або частково) новизною і достатньою мірою аргументовані авторкою, є підстави віднести:

– висновок щодо доцільності встановлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації щодо всіх осіб, які зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларацію) (с. 19, 121, 175);

– положення про виправданість диференціації кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації залежно від статусу суб'єкта, на підставі чого запропоновано доповнити ст. 366-2 і 366-3 КК ознаками, які обтяжують відповідальність, – вчинення діяння службовою особою, яка займає відповідальне становище, і службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (с. 21, 124, 175–176);

– наукову позицію про необхідність визнання недостовірною інформацією в декларації розбіжності доходів і витрат суб'єкта декларування (достатність офіційно отриманих доходів для придбання та/або утримання майна; неправдиві відомості щодо наявності та/або доходів від нерухомого майна, рухомого майна, корпоративних прав, нематеріальних активів, будь-яких інших доходів), вартість яких відрізняється від достовірних на відповідну суму (с. 87–88);

– визначення поняття «завідомо недостовірні відомості» як прихованої, неправильної інформації, яка до моменту внесення в декларацію була відомою декларанту і усвідомлювалася повною мірою (с. 89, 174);

– висновок про те, що: а) декларування недостовірної інформації за своєю сутністю не може бути вчинено від імені та в інтересах юридичної особи, а тому підстав застосовувати заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб немає (с. 125); б) аналізоване кримінальне правопорушення вчиняють з умисною формою вини, зокрема з прямим умислом (с. 133, 176);

– гіпотезу про необхідність кваліфікації випадків незаконного збагачення, коли водночас не вказується незаконно отримане майно взагалі, за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366-2 і 368-5 КК (с. 154);

– положення про те, що декларування недостовірної інформації слід вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації, а з моменту закінчення строку її виправлення (с. 20, 174–175);

– авторську позицію щодо того, що під час притягнення осіб до кримінальної відповідальності виникають складнощі розмежування умислу й технічної помилки в процесі заповнення декларації. У такому випадку слід зосередити увагу на загальній кількості схожих об'єктів декларування та наявності документації, необхідної для заповнення декларації (правовстановлювальні документи, інформативні документи про об'єкт декларування тощо) (с. 136);

– запропоновані санкції проєктованих частин 3–5 ст. 366-2 КК (с. 20).

Також підтримую дисертантку, яка вважає, що:

– невідображення у декларації інформації, яку особа зобов'язана була зазначити, теж необхідно вважати способом вчинення аналізованого кримінального правопорушення (с. 99);

– інтелектуальний момент психічного ставлення особи до власних діянь, передбачених ст. 366-2 КК, має охоплювати усвідомлення особою таких ознак:

- 1) предмет кримінального правопорушення – завідомо недостовірні відомості;
- 2) обов'язок подання декларації та строки подання виправленої декларації;
- 3) власних суспільно небезпечних діянь. Вольовий момент психічного ставлення особи до власних діянь, передбачених ст. 366-2 КК, полягає в тому, що особа бажає вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння (внести недостовірні відомості до декларації та її оприлюднити на сайті НАЗК з урахуванням строків виправленої декларації) (с. 134–135);

– вдалість застосування судами альтернативних видів покарань, передбачених санкцією ст. 366-2 КК, коли призначається покарання, яке відповідає суспільній небезпечності вчиненого протиправного діяння (с. 168);

– хоча спосіб вчинення декларування недостовірної інформації не впливає на кваліфікацію цього суспільно небезпечного діяння, його визначення сприяє розумінню форм прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК, а також можливості його виявити та задокументувати правоохоронним органам (с. 102–103).

У дисертації наводиться й чимало інших цікавих і слушних наукових положень, ідей, висновків.

Наукова обґрунтованість результатів, представлених у дисертації, забезпечується широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази (всього 241 найменування), веденням коректної полеміки, використанням низки різноманітних методів пізнання, вдало підібраних із урахуванням предмета дисертаційного дослідження (с. 16–18), а також добре продуманою логікою викладення матеріалу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих здобувачкою, обумовлюється достатніми нормативно-правовою, теоретичною та емпіричною базами дослідження. При цьому відмічу, що дисертантка не обмежується банальною вказівкою на те, що «емпіричну базу цього дослідження утворили...» (с. 18), а замість цього активно послуговується знайденими матеріалами судової практики під час написання роботи, за допомогою чого часто підкріплюється авторська позиція з того чи іншого питання (с. 131–132, 146–149, 159–161 тощо).

На схвальну оцінку заслуговує і широке використання пані Анною статистичних даних (наприклад, с. 56).

Не можу не відмітити і безсумнівне практичне значення результатів представленої на рецензування роботи, про що свідчить те, що напрацювання пані Козачини вже були впроваджені і активно використовуються у:

– *законотворчій сфері* – під час розроблення (опрацювання) законопроектів про внесення змін до КК в частині кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (лист Комітету ВРУ з питань правоохоронної діяльності від 05 жовтня 2022 року № 04-27/12-2022/169036);

– *практичній діяльності* – для правильної реалізації кримінального законодавства України в частині кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 05 жовтня 2022 року);

– *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина», «Кримінально-правова кваліфікація», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Особливості кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень», «Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства», «Кримінальне право: доктринальні та практичні проблеми» (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 травня 2023 року).

Завдяки такій сумлінності дисертантки є підстави сподіватися на вирішення хоча б частини тих проблем, які були описані при обґрунтуванні актуальності роботи.

Наукове дослідження складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменувань на 26 сторінках) і п'ятьох додатків (на 24 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 230 сторінок, із них обсяг основного тексту – 168 сторінок. Характеризуючи описану структуру дисертації, варто відмітити те, що вона є добре продуманою і, головне, максимально

враховує і в підсумку дозволяє виконати поставлені здобувачкою прагматичні завдання рецензованого дослідження.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення та висновки дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в 12 наукових публікаціях, серед яких три статті – у наукових фахових виданнях України, одна – в зарубіжному науковому періодичному виданні (Республіка Словаччина), вісім тез доповідей, які оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і міжвідомчих науково-практичних конференціях. У публікаціях відображені всі структурні частини дисертації. Публікації здобувачки за 2019–2023 рр. свідчать про її послідовну роботу із досягнення поставленої мети.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами, передбаченими для такого виду робіт, написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, які містяться у науковій праці, загалом характеризуються аргументованістю і послідовністю.

У дисертації не виявлено порушень академічної доброчесності (плагіату, фабрикації, фальсифікації).

Водночас добре відомо, що оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їхньої достовірності і новизни повинна бути об'єктивною та відбивати не лише позитивні, а й негативні сторони праці. Зокрема, ознайомлення з кваліфікаційною науковою роботою пані Козачини дозволяє висловити *окремі побажання і критичні судження* щодо неї, які будуть викладені у тому ж порядку, в якому відповідні дискусійні положення викладені у рецензованій дисертації.

1. Досліджуючи історичний розвиток кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, здобувачка на с. 43–46 фактично відтворює весь текст розлогого Рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р.

Та при цьому нею не було зроблено головного – не було здійснено критичне осмислення цього рішення, зокрема, аналізу тих сумнівних аргументів, на які спирався КСУ при його ухваленні.

Згадавши про відповідне рішення КСУ, маю зазначити й те, що не можу повністю підтримати твердження дисертантки (с. 21), згідно з яким формулювання пропозицій щодо змінення санкцій кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК, необхідно здійснювати з огляду на положення Рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. Якщо керуватися цим Рішенням, то кримінальної відповідальності за відповідні дії взагалі існувати не повинно через їхню недостатню суспільну небезпечність (п. 17).

Так само не можу погодитись із тим, що дисертацію виконано **відповідно** до «Рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р.» (с. 15) – на мою думку, жодних підстав уважати, що дисертацію виконано **відповідно** до згаданого сумнозвісного рішення КСУ немає; це рішення просто входить (поруч з іншими) у нормативну базу дослідження, але не є основою для його виконання.

2. На с. 77–88 (підрозділ 2.1) дисертанткою було досить ґрунтовно проаналізовано предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК.

Та попри попередню схвальну оцінку проведеного на високому теоретичному рівні дослідження, водночас варто відмітити, що, здійснюючи відповідний аналіз, авторкою так і не були надані чіткі та аргументовані відповіді на два чи не найбільш зловбоденних та складних, принаймні на мою думку, питання, пов'язаних із предметом розглядуваного делікту:

а) чи є все ж таки декларація офіційним документом?

Власне, на с. 79 (як і на деяких інших) сама пані Анна констатує, що «дуже складним вважається кваліфікація цього складу кримінального правопорушення в розумінні, чи є електронна декларація офіційним документом. Поняття офіційного документа в нас закріплене в ст. 358 КК, але з цього поняття не зрозуміло чи входить до нього ця електронна декларація».

Та на жаль, свого бачення щодо того, а як саме необхідно вирішувати цю проблему кваліфікації, авторка не пропонує, так само не аналізуючи і важливу в цьому контексті постанову Об'єднаної палати ККС ВС від 5 вересня 2022 р. у справі № 310/3772/20, в якій розглядається можливість визнання офіційним документом декларації про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги.

І лише на с. 153 здобувачка вказує на те, що «у конкуренції ст. 366 та ст. 366-2 КК (загальної та спеціальної норм) перевагу має ст. 366-2 КК», тим самим непрямо визнаючи, що декларація є різновидом офіційного документа. Та при цьому жодного аргументу на користь такої позиції, яка підтримується і багатьма іншими вітчизняними криміналістами (Андрієшин В., Бондаренко О., Газдайка-Василишин І., Міськів Д., Мостепанюк Л., Пасека О., Савченко А. та інші), дисертантка не наводить;

б) чи є обґрунтованим (соціально обумовленим) передбачений ст. 366-2 КК криміноутворюючий показник внесених суб'єктом недостовірних відомостей (500 ПМ), який і дозволяє відмежувати це кримінально протиправне діяння від адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 172-б КУпАП?

Необхідність вирішення цього складного питання ще більше актуалізується у світлі попереднього висновку дисертантки про те, що декларація є офіційним документом, через що виникає питання вже іншого характеру: а чому у випадку зі «звичайним» офіційним документом кримінальна відповідальність настає за будь-яке його підроблення, а у випадку із декларацією, яку, нагадаю, пані Анна визнає різновидом офіційного документа, –

лише у випадку повідомлення неправдивих відомостей на ту величезну суму, яка вказана у ст. 366-2 КК?

У цьому контексті також відмічу, що в тексті дисертації пані Анна постійно вказує, що кримінально протиправним має визнаватися таке декларування недостовірної інформації, коли подані відомості відрізняються від достовірних на суму **понад 250 ПМ** – показника, який містився у вже виключеній із КК ст. 366-1, та який у чинній ст. 366-2 КК був підвищений до **500 ПМ**.

Та й загалом досить дивними виглядає те, що в дисертації, яка вочевидь була завершена наприкінці 2023 р., вказується лише на Закон від 8 липня 2022 р. і при цьому не згадується Закон від 20 вересня 2023 р. (с. 49–50), а також зазначається те, що «нині у ВРУ на опрацюванні знаходиться законопроект, що передбачає відновлення процесу декларування навіть в умовах воєнного стану» (с. 13), хоча сьогодні це вже не законопроект, а згаданий вище Закон від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану».

3. За наслідком проведеного на с. 74–76 аналізу дисертантка визначає два видових об'єкти кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК: 1) суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність державного та громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; 2) суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність, пов'язану з наданням публічних функцій

Та при цьому пані Анна:

– *по-перше*, не дає відповіді на питання про те, які з названих нею груп суспільних відносин являються видовий об'єктом саме досліджуваного кримінального правопорушення;

– *по-друге*, чомусь не аналізує і не надає оцінку вельми цікавому у цьому аспекті підходу, відображеному у розроблюваному наразі проєкті нового КК, у межах кн. 9 Особливої частини якого «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України» саме на підставі видового об'єкту виділено окремий розд. 9.6 «Кримінальні правопорушення проти порядку декларування».

Та й загалом доволі дивним є те, що у тексті дисертації взагалі відсутня жодна згадка про проєкт КК. І це при тому, що науковий керівник здобувачки – професорка Вікторія Бабаніна – одну зі своїх статей, опублікованих ще в 2015 р., тобто за довго до утворення функціонуючої нині Робочої групі з питань реформування кримінального права, повністю присвятила історичному дослідженню різних проєктів КК (Бабаніна В. В. Концепції проєктів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7), проведення якого (дослідження) сьогодні виглядає в рази актуальнішим.

4. Одним із винесених на захист положень новизни є висновок здобувачки про те, що «подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у повідомленні про суттєві зміни в майновому становищі також є формою вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК» (с. 19).

Очевидно, що таке припущення базується на іншій гіпотезі авторки про те, що «суттєві зміни в майновому стані також подають у вигляді окремої декларації» (с. 97–98).

Водночас вважаю, що відповідні твердження пані Козачини потребують певного уточнення, адже у Порядку інформування НАЗК про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування (затв. Наказом № 450/21 від 23 липня 2021 р.) зазначається, що:

– по-перше, інформування НАЗК про суттєві зміни у майновому стані суб'єкт декларування здійснює особисто шляхом заповнення не декларації, про яку йдеться у ст. 366-2 КК, а відповідної **електронної форми повідомлення** про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування;

– по-друге, інформація, внесена до повідомлення, має бути **також відображена в декларації**, яку такий суб'єкт декларування подає відповідно до Закону. Як бачимо, згаданий Порядок передбачає необхідність відображення відповідної інформації як у повідомленні, так і, окремо, у декларації, яку відповідна особа взагалі може й не подати.

Зважаючи на наведені аргументи, висновою, що склад аналізованого кримінального правопорушення має місце лише у випадку подальшого неправдивого відображення відповідної інформації, яка спочатку була надіслана у згаданому повідомленні (яке не фігурує у ст. 366-2 КК), у декларації.

Власне, цей факт опосередковано визнає і сама дисертантка, яка вже далі лише в аспекті *de lege ferenda* пропонує доповнити ст. 366-2 КК ч. 3 диспозицією такого змісту: «3. Умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до повідомлення про суттєві зміни в майновому стані суб'єкта декларування, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб».

В аспекті ж *de lege lata* ще раз висловлю своє переконання в тому, що подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей під час повідомлення про суттєві зміни в майновому стані **не є**, всупереч твердженню пані Анни, формою прояву об'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою, і лише підтверджують складність, багатогранність і злободенність проблематики, досліджуваної Анною

Козачиною.

З урахуванням викладеного вважаю, що дисертація «Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації» є кваліфікаційною науковою працею, яка містить положення, що мають істотне значення для кримінального права, а саме, здійснено прикладне дослідження питань кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, за результатами якого було сформовано пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства, а також практики його застосування.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» і вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Автор дисертації – Анна Козачина – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

доктор юридичних наук, професор

Роман МОВЧАН